

Л.В. Єременко, м. Київ

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ

Розглядаються педагогічні умови оптимізації самостійної життєдіяльності молодших підлітків шкіл-інтернатів.

Ключові слова: самостійність, життєдіяльність, самостійна життєдіяльність, оптимізація, педагогічні умови .

Важливою педагогічною проблемою є формування творчої особистості, здатної свідомо та самостійно визначати власний спосіб життя, нести відповідальність за результати дій і вчинків, бути здатною до самовдосконалення, що є необхідною умовою успішної підготовки дітей і молоді до самостійного життя, їх інтеграції у соціум як активних громадян.

Самостійність у педагогічній науці визначається як одна з якостей особистості, здатної свідомо та самостійно визначати власний спосіб життя. За визначенням Педагогічного словника самостійність характеризується сукупністю знань, умінь і навичок, якими володіє особистість, її ставленням до процесу діяльності, до результатів і умов її здійснення, а також зв'язками з іншими людьми, що складаються в процесі діяльності [1, с. 294]. Самостійність виявляється в умінні ставити перед собою певні цілі, обирати оптимальні шляхи і засоби їх досягнення і виконувати прийняті рішення власними силами, без сторонньої допомоги, спираючись на власну позицію. Самостійність характеризується як здатність особистості діяти свідомо, регулювати свою поведінку і щоденну діяльність, здійснювати самоконтроль і самооцінку своїх дій та відповідально ставитись до своїх учинків.

Аналіз наукової літератури свідчить, що самостійність розглядається як інтегративна морально-вольова якість, як характеристика, що співвідноситься з поведінкою особистості. Вона тісно пов'язана з організованістю, дисциплінованістю, активністю, ініціативністю, незалежністю, творчістю, відповідальністю та прогностичністю, умінням критично

ставитись до сторонніх впливів, аналізувати і оцінювати їх відповідно до своїх поглядів і переконань, а також відстоювати власну думку.

Протилежним до самостійності є поняття „навіюваність людини”. У “Психологічній енциклопедії” навіюваність характеризується як риса особистості, що проявляється в суб’єктивній готовності піддаватися стороннім впливам [5, с.215]. Підвищену навіюваність створюють такі риси особистості, як: несміливість, сором’язливість, покірність, некритична довірливість, невпевненість у собі, тривожність, екстравертованість, слабкість логічного мислення, а також дія окремих ситуативних факторів: втоми, стресу, недостатньої компетенції, групового тиску тощо. Підвищена схильність до навіюваності спостерігається у вихованців інтернатних закладів.

Поняття “життєдіяльність” розглядається в “Енциклопедії освіти” як інтегрована характеристика буття людини [3, с. 287]. Воно включає весь спектр вияву життя людини – її соціальну, психологічну та біологічну активність. Поняття “життєдіяльність особистості” абстрагується від біологічного життя людини і охоплює його соціальний аспект. “Життєдіяльність особистості – це організація процесу життя на основі соціальних форм і способів діяльності, спілкування, поведінки, що склалися історично; це відтворення особою свого життя, включення його у соціальні процеси. Дане поняття охоплює у часі весь плин життя особистості: її становлення, розвиток, зміни. Воно включає не тільки активність особистості, що виявляється у зовнішніх формах діяльності, а й її внутрішнє духовне життя – переживання, роздуми, боротьбу мотивів, сумніви, мрії, надії, віру, фантазію. Життєдіяльність особистості розгортається в основних видах діяльності, зумовлених різними періодами життя” [3, с.287].

Самостійна життєдіяльність особистості визначається дослідниками як якісна характеристика організації процесу життя, яка здійснюється особистістю самостійно, з власної ініціативи, у відповідності до вікових особливостей, компетентності та особистісних можливостей (С.Свириденко); як активна взаємодія дитини з соціальним середовищем завдяки наявним в неї вмінням свідомо, без допомоги з боку інших людей організовувати і скеровувати власну поведінку, практичну

діяльність, ґрунтуючись на морально-етичних знаннях, поглядах і переконаннях, емоційно-позитивній мотивації та реальних практичних діях (О. Ігнатова).

Філософське осмислення проблеми формування самостійності дітей і молоді знайшло відображення в роботах філософів (М. Бердяєва, Г. Сковороди, Є. Ільєнкова, В. Кемерова). Значну роль у розробці даної проблеми відіграли роботи психологів (Б. Ананьєва, І. Беха, П. Блонського, В. Богословського, Л. Божович, М. Боришевського, Л. Виготського, Ш. Ганеліна, О. Кононко, Г. Костюка, А. Леонтєва, В. Мясищєва, А. Петровського, С. Рубінштейна), педагогів (Я.-А. Коменського, А. Макаренка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського, С. Шацького).

Значний внесок у розробку теоретичних засад виховання у дітей самостійності здійснено у працях Н. Бочкіної, О. Голуб, Т. Ісаєвої, Л. Кувіко, М. Левківського, П. Панфілова, П. Підкасистого, Л. Пименової, Н. Рентюк, О. Савченко, О. Скрипченко, О. Суркової, Г. Щукіної та інших.

Останнім часом здійснено ряд досліджень, присвячених окремим аспектам розв'язання цієї проблеми у закладах інтернатного типу. Це, насамперед, дослідження В. Вугрича, О. Ігнатової, Л. Кانیшевської, Л. Кузьменко, С. Свириденко.

Проведені дослідження зробили значний внесок у дослідження проблеми оптимізації самостійної життєдіяльності вихованців інтернатних закладів, їх положення та висновки мають велике значення для розуміння змісту, структури, етапів формування самостійності школярів, пошуку шляхів, форм, методів і засобів оптимізації самостійної життєдіяльності вихованців шкіл-інтернатів.

Однак такий її аспект, як педагогічні умови оптимізації самостійної життєдіяльності молодших підлітків в інтернатних закладах, не був предметом спеціального наукового дослідження.

Мета статті – висвітлення педагогічних умов оптимізації самостійної життєдіяльності молодших підлітків в школах-інтернатах.

Аналіз проведених досліджень свідчить, що значна кількість вихованців шкіл-інтернатів не володіє достатніми уміннями і навичками планування й організації повсякденної діяльності. У

них не формується самостійність, а, навпаки, звичка до контролю за кожним їхнім кроком. Це підтверджує висновок науковців про те, що регламентація поведінки, постійні вказівки дорослих значно послаблюють у дітей необхідність в організації власного життя, праці, розподілу часу і т.ін., позбавляють необхідності самостійно планувати, здійснювати і контролювати свою поведінку. Внаслідок цього вихованці інтернатних закладів виявляються неготовими до багатьох життєвих ситуацій. Крім цього, твердий режим дня, сплановані та організовані педагогами життя та діяльність дітей, постійний контроль з боку дорослих створюють небезпеку розвитку утриманства, звичку жити за вказівкою. У подальшому, вступаючи до самостійного життя, вихованці інтернатних закладів часто виявляються неготовими до позбавлення звичних опіки та способу життя. Випускники шкіл-інтернатів важко адаптуються до дорослого життя. Науковці дійшли висновку, що особливості умов життя дітей в закладах інтернатного типу не надають їм можливостей для задоволення в достатній мірі основних своїх життєвих потреб. Спостерігаються негативні наслідки перебування дітей в інтернатних закладах, пов'язані з недостатнім опануванням життєвих умінь і навичок, труднощами адаптації в навколишньому світі, невмінням розв'язувати життєві завдання і т. ін.

У той же час моделі поведінки вихованців шкіл-інтернатів зазнають потворного впливу своїх неблагополучних родин, які повністю або частково втратили свої виховні можливості. В останні роки спостерігається загальне поширення такого явища як соціальне сирітство, зумовленого ухиленням або відстороненням батьків від виконання своїх обов'язків щодо неповнолітньої дитини. Основними причинами цього є асоціальна поведінка батьків, алкоголізм, наркоманія. Крім того, з'явилися і нові причини, характерні для періоду проведення у суспільстві активних реформ, а саме: безробіття, економічна нестабільність, зростання злочинності, бідність [2, с.4]. В результаті чого у таких родинах об'єктивно чи суб'єктивно створюються несприятливі умови для виховання дітей. Дані досліджень свідчать, що нестача батьківської любові, ласки, допомоги, турботи, доброти, людського тепла та розуміння породжують явище депривації, коли дитина позбавлена можливості для задоволення достатньою мірою і протягом

довгого часу деяких основних психічних потреб. Це призводить до зниження її інтелекту, зривів у поведінці, нервових напружень, посилює агресивність дитини. Сімейне неблагополуччя в тій чи іншій мірі завжди призводить до неблагополуччя у розвитку дитини, а саме, у формуванні емоційно-вольової сфери, інтелекту, характеру стосунків з іншими людьми. Ці діти мають різні відхилення у психічному, розумовому, моральному розвитку. Вони мають деформовані погляди, переконання, звички, негативний життєвий досвід.

Установлено, що причинами відхилень у поведінці, спілкуванні, в інтелектуальному, емоційно-вольовому розвитку вихованців інтернатних закладів є несприятливі соціально-побутові умови життя і виховання дітей, а також генетичні чинники. Результати психолого-педагогічних досліджень свідчать, що у вихованні учнів інтернатних закладів багато залежить від типу дитячої установи (закритий, напівзакритий), від стилю і методів виховної роботи в ній, від віку, в якому дитина потрапляє в інтернат, і від часу, впродовж якого вона перебуває в даній установі, від спадковості і т. ін. Конкретні обставини, характерні для тієї чи іншої школи-інтернату, не є чимось неминучим, фатальним і цілком можуть бути усунені [4, с.198].

У школах-інтернатах цього можна досягти при такій організації життя і діяльності вихованців, яка створює оптимальні умови для повноцінного життя дітей, реалізації сутнісних творчих сил кожного вихованця, компенсує несприятливі обставини життя дітей, їхній неблагополучний досвід, сприяє подоланню тих негативних наслідків, до яких ці обставини ведуть.

Провідним засобом підготовки вихованців шкіл-інтернатів до самостійного життя є суспільно корисна діяльність. Вона спонукає дітей піклуватися про інших, перейматися їхніми турботами, діяти з ними і для них, проявляти ретельність і ощадливість, самостійність і відповідальність, ініціативу і наполегливість, турботу про особисті речі та шкільне майно, сприяє накопиченню дітьми трудового досвіду, формуванню культури побуту, розвитку взаєморозуміння при виконанні трудових справ, уміння враховувати інтереси, бажання, позицію однолітків, формуванню гуманних стосунків, вияву дружніх почуттів.

Для того, щоб суспільно корисна діяльність стала засобом формування умінь і навичок самостійної життєдіяльності, вона повинна бути певним чином організованою і відповідати певним педагогічним вимогам: мати суспільну цінність, бути цікавою, посылною, творчою, носити колективний характер.

Багато практичних умінь і навичок, необхідних у повсякденному житті, формуються головним чином у трудовій діяльності. Будь-який цілісний трудовий процес здійснюється завдяки реалізації чотирьох основних функцій: 1) плануючої (цілевизначаючої) – реальному виробничому процесу передують створення ідеальної моделі як самого процесу, так і його кінцевого результату, що як мета визначає хід його протікання; 2) рухової (енергетичної), яка вказує на те, що кожний виробничий процес здійснюється через вдосконалення до речових факторів виробництва і до предметів праці і 4) логічної, що здійснює контроль, регулювання, організацію і управління ходом виробничого процесу [6, с. 137-138].

Означені вище функції входять у зміст будь-якого цілісного процесу праці незалежно від його специфічних особливостей, а вміння, необхідні для їх здійснення, є за своїм характером загальнотрудовими. Отже, загальнотрудові вміння визначаються як здатність здійснювати і переносити в нові умови діяльності основні взаємопов'язані функції цілісного трудового процесу: плануючу (цілевизначаючу); рухову (енергетичну); робочу (технологічну); і логічну (контроль, регулювання, організація, управління ходом трудового процесу) функції [7, с.71].

Загальнотрудові вміння відображають загальний склад цілісного процесу праці, до якого входять усі компоненти структури цілеспрямованої дії і який повністю відповідає структурі та етапам трудової діяльності.

На підготовчому етапі формуються вміння планувати технології виконання трудового завдання: з'ясування загальної мети трудового завдання; усвідомлення значення вміння виконувати означене завдання; розробка загальної послідовності діяльності, яку належить здійснити; виділення проміжних цілей, послідовне досягнення яких забезпечить виконання трудового завдання; визначення найбільш раціональних способів досягнення окремих проміжних цілей.

На цьому етапі трудової діяльності здійснюється також планування умов для виконання трудового завдання. Це передусім: вибір засобів для виконання трудового завдання; планування термінів; планування організації робочого місця; планування контролю (засобів, способів, етапів) у процесі виконання трудового завдання, а також і при його завершенні; реальна оцінка можливостей, шляхів і засобів досягнення мети трудової діяльності.

Крім того, діти навчаються створювати умови для виконання трудового завдання: організація робочого місця (підготовка і розміщення на робочому місці засобів виконання трудового завдання, створення умов для безпечної роботи); контроль готовності до виконання трудового завдання.

Основний етап структури трудової діяльності передбачає виконання трудового завдання згідно із визначеним планом. На цьому етапі формуються уміння контролювати послідовність досягнення проміжних цілей і оптимальних умов виконання трудового завдання; критично оцінювати причини невиконання завдання і відхилень, оперативно реагувати і вносити корективи у роботу.

Прикінцевий етап передбачає формування умінь контролювати результати праці; аналізувати і оцінювати недоліки, що виникають у процесі виконання трудового завдання і визначають шляхи їх виправлення, попередження в майбутній діяльності; здійснення організаційних заходів після завершення роботи.

Отже зміст загальнотрудових умінь, необхідних для виконання трудової діяльності, характеризує, як увесь трудовий процес у цілому, так і окремі його етапи. Визначені загальнотрудові уміння вихованці повинні засвоїти у різних видах діяльності[7, с.72-73].

Специфіка виховного процесу в закладах інтернатного типу полягає, перш за все, у залученні вихованців до організації свого власного життя, роботи, розподілу часу і т. ін., у подоланні споживацького ставлення до педагогів, орієнтації на зовнішній контроль. Адже, як свідчать дослідження, невміння вихованців шкіл-інтернатів керувати своєю поведінкою, самотійно виконувати встановлені правила при відсутності контролю з боку дорослих веде до несамостійності, неорганізованості, ситуативності їхньої поведінки.

Важливу роль у розвитку навичок планування і контролю за результатами своєї діяльності грають органи учнівського самоврядування. Самоврядування залучає учнів до організації свого життя і діяльності, до керування шкільними справами, до самовиховання. Воно привчає дітей приймати правильні рішення і відповідати за них, а не чекати або вимагати вирішення своїх проблем від педагогів. Самоврядування в учнівському колективі включає вихованців у складну систему відносин взаємозалежності (підлеглості, взаємопідлеглості, підпорядкованості) та взаємної відповідальності. Створення відносин відповідальної залежності вихованців навчає їх умінню наказувати і підкорятися, ставити вимоги і виконувати їх, бути організатором і виконавцем. Самоврядування готує школярів до активної участі у суспільному житті, сприяє формуванню у дітей важливих моральних якостей: ініціативності, наполегливості, самостійності і особистої відповідальності за загальну справу. Як свідчить практика, жодну діяльність учнів не можна правильно побудувати, якщо вони самі не виступають у ролі активних її організаторів. Однак, у багатьох випадках педагоги організують суспільно корисну діяльність вихованців, навіть старших, без активної участі в її організації самих дітей. В цілому не склалося практики колективного планування суспільно корисної діяльності, залучення всіх дітей до визначення її змісту. Виховне значення діяльності в такому випадку виявляється незначним. Діяльність, яка організується шляхом зовнішнього примусу, як правило, не освоюється вихованцями навіть при довгостроковому застосуванні цього методу. Тому важливою умовою організації суспільно корисної діяльності є організація і здійснення суспільно корисних справ на основі активізації роботи органів учнівського самоврядування. Виникнення органів самоврядування, їх кількість та структура обумовлюються і визначаються змістом життя та діяльності конкретного колективу, його умовами, можливостями і потребами.

Особливого значення набуває розширення індивідуального досвіду вихованців інтернатних закладів, розширення сфери їхньої життєдіяльності. Практика свідчить, що чим багатше і різнобічніше життя колективу, чим більш різноманітними видами суспільно корисної діяльності воно насичене, тим більш

розгалужена система самоврядування, тим більше в ній спеціалізованих органів, ширше актив. Систематичне і цілеспрямоване залучення вихованців до різних видів суспільно корисної діяльності сприяє виробленню суспільно значущих мотивів поведінки, умінь і навичок самостійної життєдіяльності.

Необхідною умовою оптимізації самостійної життєдіяльності є застосування особистісно орієнтованих педагогічних технологій. Їх сутнісними ознаками є виховання особистості з максимально можливою індивідуалізацією, створення умов для саморозвитку і самовиховання, осмисленого визначення своїх можливостей і життєвих цілей. У виховній роботі враховуються також і вікові особливості дитини, різноманітні психосоматичні стани. Не менш важливою є профілактика негативних рис характеру, вироблення імунітету до несприятливих впливів. Важливого значення у взаємостосунках педагогів і вихованців набуває послаблення емоційної залежності вихованця від педагога, від його авторитету, настрою, розуміння дорослим особистості дитини, що ґрунтується на знанні вчинків і поведінки вихованця, оскільки лише в них знаходить відображення позиція дитини, її ставлення до дорослих, однолітків, до самої себе. В той же час воно полягає в умінні бачити за фактами приховані психічні якості в їх внутрішньому взаємозв'язку, соціально-психологічне значення вчинку, його моральну цінність. Адже поведінка вихованця у кожному конкретному випадку залежить від багатьох причин : рівня свідомості, волі, сили емоційних процесів, його інтересів, бажань, схильностей, потреб, мотивів, темпераменту, взаємин з однолітками, набутого життєвого досвіду, обставин і т. ін. Щоб з'ясувати причину того чи іншого вчинку вихованця важливо правильно оцінити кожную конкретну ситуацію, побачити не тільки зовнішні ознаки його поведінки, а головне проаналізувати її психологічний зміст, зрозуміти психічний стан вихованця, мотиви його поведінки. Такий аналіз дає можливість правильно оцінити вчинки дітей, попередити помилки. Завдяки цьому можна досягти взаєморозуміння між учасниками виховного процесу. Однак нерідко спостерігаються помилки в оцінці вчинків вихованців. В силу тих чи інших причин вихователь не враховує всіх обставин поведінки. Саме тому необхідно, спираючись на знання індивідуальних особливостей вихованця,

створити найбільш сприятливі умови для формування умінь і навичок самостійної життєдіяльності. І добре буде, якщо в таких умовах перебуватимуть всі без винятку діти. Чим глибше педагог знатиме своїх вихованців, чим краще відомі йому особистісно орієнтовані виховні технології, тим більш ефективним буде виховний процес.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів поставленої проблеми. Подальшого вивчення і розвитку потребує питання розробки особистісно орієнтованих технологій виховання самостійності у вихованців різних вікових груп.

Література :

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997.- 376 с.
2. Державна доповідь “Про становище дітей в Україні (за підсумками 1999 року): Соціальний захист дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування”. – Український ін-т соціальних досліджень. – К.: 2000.- 138 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; [головний ред. В.Г. Кремень]. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Психическое развитие воспитанников детского дома / [Под ред. И.В. Дубровиной, А.Г. Рузской]; Научн.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад.пед. наук СРСР.- М.: Педагогика, 1990.- 264 с.
5. Психологічна енциклопедія / [Автор-упорядник О.М. Степанов].-К.: “Академвидав”, 2006 .- 424 с.
6. Товмасян С.С. Философские проблемы труда и техники / С.С. Товмасян.- М.: Мысль, 1972. – 279 с.
7. Штонь В.С. Напрями формування загальнотрудових умінь учнів / В.С. Штонь // Наук. вісник: Зб. наук. праць. Південноукраїнського держ. пед. ун-ту ім. К.Д. Ушинського. – Одеса.: 2001. – Вип. 3-4. – С 71-75.

Pedagogic conditions of optimization of independent vital activity of juveniles of boarding schools are represented here.

Key words : *independence, vital activity, independent vital activity, optimization, pedagogic conditions .*

Рассматриваются педагогические условия оптимизации самостоятельной жизнедеятельности младших подростков школ-интернатов.

Ключевые слова: *самостоятельность , жизнедеятельность , самостоятельная жизнедеятельность , оптимизация , педагогические условия.*